

Çocuğun Namaza Alıştırılmasıyla İlgili Hadisin Fıkıh Usulü Açısından Değerlendirilmesi

Ahmet EKŞİ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli/Türkiye
ahmet.eksi@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3218-7837>

Mehmet AYHAN

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Kocaeli/Türkiye
muhayhan02@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1836-7807>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.01.2025

Kabul Tarihi: 05.05.2025

Yayın Tarihi: 15.06.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Yazar Katkıları:

Çalışmanın
Tasarlanması: AE (%70),
MA (%30) Veri
toplanması: AE (%60)
MA (%40) Veri Analizi:
AE (%65), MA (%35)
Makalenin Yazımı: AE
(%60) MA (%40) Makale
Gönderimi ve Revizyonu:
AE (%70), MA (%30).

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Ahmet EKŞİ - Mehmet
AYHAN | Creative
Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC
BY-NC) International
License

Atıf

Ekşi, Ahmet – Ayhan, Mehmet. “Çocuğun Namaza Alıştırılmasıyla İlgili Hadisin Fıkıh Usulü Açısından Değerlendirilmesi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2025), 52-66. <https://doi.org/10.52637/kiid.1611278>

Öz

İslâmî ilimler geleneğinde, birçok ilmî disiplinin inceleme konusu olan “Çocuğunuz yedi yaşına geldiğinde ona namazı emrediniz; on yaşına girdiğinde namazı kılmaz ise onu dövünüz ...” rivayeti, metin ve senet yönüyle hadis âlimleri tarafından değerlendirilmiştir. Metindeki “dövme” ifadesinin, dönemin kültürel pratikleriyle bağlantılı olduğu, ancak esas maksadın disiplinin sağlanması olduğu vurgulanmıştır. Eğitimciler ise, namaza alıştırma dönemine işaret eden bu hadisin aynı zamanda ibadet alışkanlığı kazanmanın adım adım ilerleyen bir süreç olduğuna dikkat çektiğini söylemişlerdir. İlgili hadis üzerinde müstakil çalışmalar daha çok bu iki alanda yapılmıştır. Bu çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi izlenerek, çocukların namaza alıştırılmasına yönelik söz konusu hadis, fıkıh usulü perspektifinden ele alınmış ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırmada, hadisin tahrîciyle başlanarak, çocukların ibadet ehliyeti, emrin delâleti, hükümlerin illet ve maksatları ile fıkıhın genel ilkeleri çerçevesinde çok yönlü bir inceleme yapılmıştır. Ardından, dinî sorumluluk yaşı öncesi çocuğun statüsü dikkate alınarak ibadetlere alıştırılmasında ona uygulanacak fiziksel disiplin hadiste geçen “dövme” kelimesi bağlamında ele alınmıştır. Fukahanın yaklaşımı temel alınarak, hadisin sıhhati ve “اضرّبوهم” ifadesinin lügavî anlamı üzerinde yapılan tartışmalara değinilmeksizin, rivayet fıkıh usulü açısından incelenmiştir. Bu bağlamda hadiste yer alan emrin bağlayıcılık derecesi, teşvik edici veya zorlayıcı olup olmadığı analiz edilmiştir. Analoji yöntemi çerçevesinde müellefe-i kulûble ilgili Hz. Ömer’in uygulaması örnek gösterilmiş ve hükümlerin illet ve maksatları bakımından yapılan değerlendirme sonucunda, fiziksel şiddetin namaza alıştırma hedefine hizmet etmediği durumlarda terkedilebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca fıkıh usulünün temel esasları çerçevesinde söz konusu hadis, “hedefe ulaştırmayan araçlara itibar edilmez” ve “bir gayeyi gerçekleştirmek için teşrîf kılınan bir nass o gayenin tersini intâc ediyorsa terk edilir.” ilkeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu ilkelerden hareketle hadiste geçen “dövün” ifadesi namaz kılmayı sağlama gayesine matuf bir vesile ve metot olarak öngörülmüştür. Ancak günümüzde bu gayeyi sağlamayıp tersini intâc ettiği ya da istenilen hedefe ulaştırmadığı için bu metodun mutlak bir yöntem olmadığı ve terk edilebileceği sonucuna varılmıştır. Böylece sıhhatini tartışmaya açmadan söz konusu rivayeti farklı açılardan yorumlamak suretiyle hadisle amel terk edilmemiş, aksine onun ruhuna uygun hareket edilmiş olacağı tezi savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Hadis, Çocuk, Namaz, Çocuğun Dövülmesi

An Evaluation of the Hadith on Encouraging Children to Perform Prayer from the Perspective of Fiqh Methodology

Ahmet EKŞİ

Assoc. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Kocaeli/Türkiye,
ahmet.eksi@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3218-7837>

Mehmet AYHAN

Assoc. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Kocaeli/Türkiye
muhayhan02@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1836-7807>

Research Article

History

Received: 01.01.2025

Accepted: 05.05.2025

Published: 15.06.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Author Contributions:

Conceiving the Study: AE (%70), MA (%30) Data collection: AE (%60) MA (%40) Data Analysis: AE (%65), MA (%35) Writing up: AE (%60) MA (%40) Submission and Revision: AE (%70), MA (%30).

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright

© Ahmet EKŞİ - Mehmet AYHAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

In the tradition of Islamic sciences, the hadith, "Command your child to pray when he reaches the age of seven; and when he turns ten, if he does not pray, then beat him [fa-ḍribūhu] ...," which has been examined within numerous scholarly disciplines, has been assessed by hadith scholars in terms of both its text [matn] and chain of transmission [isnād/Sanad]. It has been emphasized that the term "beating" [ḍarb] in the text is connected to the cultural practices of the time; however, the primary intent is understood to be the establishment of discipline. Educators have emphasized that this hadith, which refers to a phase of acclimatization to prayer, illustrates the incremental process of cultivating worship practices. Independent analyses of this hadith have predominantly concentrated on these two issues. In this study, following a qualitative research method, the hadith in question regarding the acclimatization of children to pray is discussed from the perspective of Islamic jurisprudence (fiqh) principles and evaluated comprehensively. It initiates with the takhrij (authentication and sourcing) of the hadith. It performs a comprehensive analysis regarding children's ability to engage in worship, the ramifications of directives, the reasons and aims of rulings, and the overarching principles of fiqh. The study examines the physical discipline mentioned in the hadith, particularly the term "beating," in the context of preparing children for acts of worship while taking into account a kid's status prior to attaining religious accountability. This study analyzes the hadith from the perspective of Islamic legal methodology (uṣūl al-fiqh), focusing on the jurists' approach while refraining from discussions regarding the hadith's authenticity or the linguistic interpretation of the word "اضربوهم" (beat them). This study the degree of bindingness of the command in the hadith, assessing whether it is prescriptive or merely advisory. This study utilizes the method of analogy (qiyās) by referencing 'Umar ibn al-Khaṭṭāb's implementation of mu'allafa al-qulūb, and it assesses legal rulings' reasons and purposes ('ilal and maqāṣid). It asserts that physical discipline may be relinquished if it fails to facilitate the purpose of habituating youngsters to prayer. Furthermore, the hadith is analyzed by the foundational principles of Islamic jurisprudence, specifically the maxims: "Means that fail to attain their intended objective are disregarded" and "A textual ruling established to fulfill a specific aim is nullified if it produces the contrary effect." from this viewpoint, the phrase "beat them" in the hadith is construed as a strategy and means aimed at attaining the objective of establishing prayer. It is decided that in the current situation, where this strategy either fails to meet its objectives or has adverse results, it is not a definitive solution and may be discarded. Thus, it was argued that by interpreting the narration in question from different angles without questioning its authenticity, the practice of the hadith would not be abandoned, but on the contrary, it would be in accordance with its spirit.

Keywords: Islamic Law, Principles of Islamic Jurisprudence, Hadith, Child, Prayer, Disciplining Children

Cite as

Ekşi, Ahmet – Ayhan, Mehmet. "An Evaluation of the Hadith on Encouraging Children to Perform Prayer from the Perspective of Fiqh Methodology". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/1 (2025), 52-66.
<https://doi.org/10.52637/kjiiid.1611278>

Giriş

Bireyin hayatını bütün yönleriyle kuşatıcı bir yaşam rehberi sunan İslâm dini, ibadetlerin eğitimini ve uygulanmasını da erken yaşlardan itibaren teşvik etmiştir. Bu bağlamda, çocuğun ibadetlere ve özellikle namaza alıştırılması, dinî eğitim ve terbiyenin de önemli bir parçası olmuştur. Bu süreçte çocuklara yaklaşım tarzı konusunda yol gösteren birçok âyet ve hadis vardır. Bu âyetlerin birinde: “*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et ...*”¹ buyrulurak çocukların da dâhil olduğu aile bireylerinin namaza teşvik edilmesi istenmiştir. Birçok tarikle nakledilen bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Çocuklarınız yedi yaşına geldiklerinde onlara namazı emredin; on yaşına geldiklerinde hâlâ kılmazlarsa (gerekirse) onları dövmün ve yataklarını ayırın.”² Çocukların namazı hususunda genel bir çerçeve sunan bu hadis, çocuğun namaza alıştırılma sürecinin erken yaşta başlamasını ve bunun aşamalı bir yaklaşımla yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca ebeveynlerin çocukları üzerindeki sorumluluğunu ve eğitim sürecindeki metodolojiyi gözler önüne seren bir rehber niteliğindedir.

İslâmî ilimler geleneğinde bu hadis, birçok ilmî disiplinin konusu olmuştur. Öncelikle hadis âlimleri bu hadisi metin ve senet açısından ele almışlardır. Bazı hadisçiler bu rivayeti sahih veya hasen kabul ederken, bazıları ise zayıf olduğunu belirtmiştir. Sened zincirindeki râvilerin güvenilirliği ve rivayetin farklı varyantları tartışılmış; hadisin metni, İslâm’ın genel merhamet ve hikmet anlayışıyla uyumlu bir şekilde yorumlanmıştır. “Hafifçe dövme” ifadesinin metinsel bağlamda o dönemin kültürel pratikleriyle ilişkisine dikkat çekilmiş, ancak esas amacın disiplini sağlamak olduğu üzerinde durulmuştur.

Eğitimciler, hadisin pedagojik yönüne odaklanmıştır. Onlara göre Allah Rasûl’ü (s.a.v.), çocukların dinî kavramları ve ibadetleri öğrenme kapasitesine ulaştıkları yaşlara vurgu yaparak, dinî eğitimin bu dönemde namaz eğitimi ekseninde şekillendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öte yandan eğitimciler, bu süreçte uygulanacak yöntemin, her çocuğun bireysel yetenek ve kapasitesine uygun şekilde belirlenmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır.³ Ayrıca namaza alıştırma dönemine işaret edilen hadiste ibadet alışkanlığını kazanmanın, bir anda gerçekleşen bir durum değil, adım adım ilerleyen bir süreç olduğu belirtilmiştir. Hadiste geçen yedi yaşında başlayan namaz eğitiminin on yaşına kadar sürmesi gerektiği vurgusu, bu sürecin aşamalı olduğuna dikkat çeker. Çünkü çocuk, bu süreç boyunca eğitimini tamamladığında on yaşında artık ibadeti, gereken sorumluluk bilinci ve disiplinle ifa edebilecek bir olgunluğa erişmiş olur.⁴ Diğer taraftan eğitim amacıyla çocuğun dövülebileceğine dair kaynaklarda başka bir hadisin yer almaması, çocuğu dövme olayının bir ceza değil, eğitim maksadıyla ve en son başvurulması gereken bir müeyyide olduğu da eğitimcilerin üzerinde durduğu bir diğer konu olmuştur.⁵

İslâm düşüncesinde bu hadis, aklın olgunlaşmasına bağlı olarak çocuğun eğitim, ibadet ve ahlâkî sorumluluk yaşı bakımından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre çocuk için on yaş; düşünme, anlama, eleştirme, doğruyu yanlıştan ayırt etmede önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Bu nedenle İslâm, bu yaştan itibaren namazı terk etmesi durumunda çocuğa yönelik fiziksel bir disipline izin vermiştir.⁶

Fıkıh kaynaklarında çocuğun dövülmesiyle ilgili hadis, hadisin sıhhati veya amel edilebilirliği bakımından değil, uygulama biçimi yani dövmenin zamanı, şekli ve miktarı yönünden ele alınmıştır. Mesela, Malikî fakihlerden İbn Sahnûn (ö. 256/870), eğitimde takip edilecek hususlardan bahsederken söz konusu hadisten istidlâlle on yaşımdan itibaren çocukların dövülebileceğini söyler.⁷ Çocuğun ancak on yaşımdan itibaren dövülebileceğinin zikredildiği diğer kaynaklarda da daha çok, döverken el ile mi yoksa sopayla mı vurulacağı, en fazla kaç defa vurulacağı gibi meseleler tartışılmıştır. Nitekim Tahâvî (ö. 321/933), bu hadiste kastedilen asıl maksadın, “öncelikle on yaşın altındaki çocuğun dövülmesini yasaklamak ve yetişkinleri dövme konusunda aşırılıklara karşı bir sınır getirmek” olduğunu söylemiştir. En fazla üç defa vurulabilir diyen ve konuyu “Muallimin üçten fazla vurması caiz değildir” başlığı altında ele alan Üsrüşenî (ö. 637/1240) ise ayrıca dövme fiilinin bir ceza değil eğitimin bir aracı olduğuna dikkat çekmiştir. Yine fukahaya göre bu hadis, dinî yükümlülüğü ergenlikten sonra başlayan çocuğa, namazı öğretmek ve alışkanlık kazandırmak için bir ön hazırlık olarak görülmelidir. Hadiste geçen “darabe” ifadesine ise fıkıh literatüründe “dövmek” anlamı verilmiş, ancak bu ifadenin fiziksel şiddet değil, aksine uyarıcı ve dikkat çekici bir ikaz olarak değerlendirilmiştir. Hanefî fukahasından olan Cessâs (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde bu hadisin hukuki bağlayıcılıktan çok, ebeveynler için bir rehber niteliğinde

¹ Tâhâ 20/132.

² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 11/369 (No: 6756), 24/56 (No:15339).

³ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *KADEM: Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran, 2017), 48.

⁴ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 17 (Nisan, 2008), 168.

⁵ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1993), 44-46.

⁶ İbrahim Abdülvehhâb el-Lebabîdî, *el-'Ukûbetü't-te'dibiyyetü li't-tıf* (Dimaşk: Darü Tayyibe, 2010/1332), 99-100.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sahnûn, *Âdâbü'l-mu'allimîn*, nşr. Muhammed el-Arûsî (Tunus: Dârü'l-Kütübî's-Şarkıyye, 1972/1392), 109.

olduğuna işaret ederek şöyle demiştir: “İbadetler çocuğa farz değildir, ancak alışması için ergenlik çağına yaklaşan çocuğa eğitim amaçlı olarak oruç tutması tavsiye edilir. Nitekim: ‘... Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun...’⁸ âyetinin tefsirinde ‘aile fertlerinizi eğitip öğretin’ mânası kastedilmiştir.”⁹ Aynı şekilde çocuklar bu yaşlarda namazla yükümlü oldukları için değil, eğitilip öğretilmeleri için “yedi yaşına geldiklerinde onlara namazı emredin...”¹⁰ hadisi gereği namaz kılmaları kendilerine emredilecektir.¹¹

Fıkıh literatüründe ise namazın mükellefiyet şartları ve emrin delâleti bölümlerinde bu hadise kısaca değinilmiştir. Son dönemde de bu rivayet birçok çalışmanın konusu olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde yapılan akademik çalışmalardan iki tanesi doğrudan bu rivayeti hadis tekniği açısından detaylıca incelemektedir. İlki Ertürk tarafından kaleme alınan “Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”¹² diğeri ise bu makaleyi değerlendirmek üzere Dayhan tarafından yazılan “Çocuğun Namaz Eğitimi ile İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili” adlı çalışmadır.¹³

Ertürk çalışmasında hadisi sened, metin, lafız, mâna, nebevî sünnete ve pratiğe uygunluk, psikoloji ve modern din eğitiminin verilerine uygunluk gibi birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ertürk çalışmasının sonunda, hadisin isnad ve metin açısından sorunlu olduğu ve delil olarak kullanılamayacağı kanaatine ulaşmıştır.

Dayhan ise Ertürk’ün çalışmasını tahlil etmek üzere kaleme aldığı makalesinde yirmi iki maddede ve büyük çoğunluğu isnadla ilgili olmak üzere eleştirilerini sıralamıştır. Dayhan araştırmasında hadisin sağlam ve güvenilir olduğu kanaatine ulaşmıştır.

Ayrıca mevzubahis rivâyetle ilgili yapılan ve diğerleri kadar detaylı olmayan iki çalışma bulunmaktadır. Birincisi Akyüz tarafından kaleme alınan “Çocuk ve Namaz” isimli makaledir.¹⁴ Akyüz çalışmasında kısaca hadisin bilgi değeri, sıhhat değerlendirmesi ve muhteva değerlendirmesi hakkında bilgi vermiş ardından hadisin tercüme ve yorumu üzerinde durmuştur. Hadisin sahih olduğu bilgisini aktaran Akyüz, buradaki problemin hadisin yanlış tercüme ve bunun üzerine yapılan yorumlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Akyüz’e göre “ضرب” “darabe” fiili “على” “alâ” harf-i cerri ile kullanıldığında “dövme” anlamında değil “sıkıştırmak, zorlamak, yaptırmak, kuşatmak, empoze etmek, mecbur etmek, sorumlu ve yükümlü tutmak” gibi anlamlara gelmektedir.

İkinci çalışma ise Huzeyfe Şerif el-Hatib ve İmaduddin Abdurrauf Hıdır’ın ortaklaşa yazdıkları “دراسة تربوية حديثة لحديث الرسول صلى الله عليه وسلم: (مروا أبناءكم بالصلاة لسبع سنين) في إطار علم أبحاث الدماغ” isimli Arapça makaledir.¹⁵ Çalışmada hadis, beyin araştırmaları bilimi çerçevesinde ve din eğitimi açısından etraflıca ele alınmaktadır. Makalede hadisin, sahih olduğu kanaatine varılmıştır. Hadisi beyin bilimi etrafında inceleyen yazarların Türkiye’de daha önce bu hadisle ilgili yapılan çalışmaları görmediği anlaşılmaktadır.

Birçok ilmi disiplin tarafından ele alınan söz konusu hadis bu çalışmada, sadece fıkıh usulü ve fıkıhın bazı temel kaideleri açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Araştırmada öncelikle hadisin tahrîci yapılarak rivayetle ilgili kısaca bilgi verilecektir. Hadisin bağlayıcılık derecesi ve delâlet ettiği hükmün kapsamı, fıkıh usulü kuralları çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca, klasik fıkıh literatüründe bu hadise yapılan atıflar incelenerek, farklı yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Ardından hadis, illet-hüküm ve makâsıd-hüküm ilişkisine işaret eden bazı kaideler bağlamında ele alınarak hadiste asıl verilmek istenen mesaj ve bu mesajın zamanın değişmesine bağlı olarak yorumlanabilme kabiliyeti ortaya konulacaktır. Çalışmada, nitel bir analiz yöntemi benimsenmiş olup, ilgili hadis metinlerinin yanı sıra klasik ve modern fıkıh kaynakları ile hadis şerhlerine atıflar yapılacaktır.

Hadis üzerinde yapılan çalışmalar genel olarak hadisin sıhhati, çocuk eğitimindeki yeri ve hadiste geçen “dövme” fiilinin medlûlû üzerinde yoğunlaşmıştır. Fıkıh usulü perspektifinden bakılarak yapılan bu çalışmada ise hadis metninin delâlet değeri analiz edilerek verdiği mesaj ve gerçekleştirmek istediği maksat üzerinde durulacaktır. Böylece hadisin lafzıyla değil maksadından hareketle ifade ettiği mâna

⁸ Tahrîm 66/6.

⁹ Ebu Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, nşr. Abdusselâm Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/242, 243, 5/195, 5/366.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/369 (No: 6756), 24/56 (No:15339).

¹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/195, 336; Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 7/94.

¹² Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”, *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Eylül 2002), 53-79.

¹³ Ahmet Tahir Dayhan, “Çocuğun Namaz Eğitimi İle İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/2 (Ekim 2003), 29-58.

¹⁴ Ali Akyüz, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2002), 83-88.

¹⁵ Huzeyfe Şerif el-Hatib, “Dirâse terbeviyye hadîsiyye li-hadîsi'r-Resûl sallallâhu ‘aleyhi ve sellem (mürû ebnâ'eküm bi's-salâti li-seb'i sinin) fi itârî 'ilmi ebhâsi'd-dimâğ”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2016), 90-122.

gereği amel etmenin imkânı ortaya konularak dinî metinlerin yorumlanmasında metodolojik bir çerçeve sunulacaktır.

1. Hadisin Tahrîci

İncelediğimiz hadis farklı lafızlarla birçok kaynaktan geçmektedir. Hadis farklı rivayetlerden çıkarılan ortak bir metin olarak şu şekilde tercüme edilebilir:

“Çocuğunuz yedi yaşına geldiğinde ona namazı emrediniz/öğretiniz; on yaşına girdiğinde¹⁶ namazı kılmaz ise onu dövünüz ve bu yaştan sonra da yataklarını ayırınız.”

Hadisi; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/850) *el-Musannef*¹⁷, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) *el-Müsned*¹⁸, Dârimî (ö. 255/869) *es-Sünen*¹⁹, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) *es-Sünen*²⁰, et-Tirmizî (ö. 279/893) *es-Sünen*²¹, İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894) *en-Nafaqa 'ale'l-İyâl*²², el-Hâris b. Ebî Usâme (ö. 282/895) *Buğyetu'l-bâhis*²³, el-Bezzâr (ö. 292/905) *el-Bahru'z-zehhâr*²⁴, İbn Huzeyme (ö. 311/924) *es-Sahîh*²⁵, et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkili'l-âsâr*²⁶, Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebîr*²⁷ ve *el-Mu'cemu'l-evsat*²⁸, Cessâs (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*²⁹, Dârekutnî (ö. 385/995) *es-Sünen*³⁰, Hâkim (ö. 405/1015) *el-Müstedrek*³¹, Beyhakî (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*³² isimli eserlerinde zikretmiştir.

Ayrıca hadisi Râmehurmuzî (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*³³, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Kifâye*³⁴ ve Zerkeşî (ö. 794/1392) de *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh'da*³⁵ küçüklerin hadis rivâyeti bağlamında zikretmiştir.

Hadisle ilgili yukarıda zikrettiğimiz çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların yazarlarından Ertürk, hadisin isnad ve metnin birçok açıdan problemli olduğunu söylerken Dayhan ve Akyüz ise sahih veya en azından hasen derecesinde olduğunu belirtmiştir. Ertürk ve Dayhan'ın makalelerinde ayrıntılı olarak görülebileceği gibi rivayetin isnad ve metnine yönelik çeşitli eleştiriler bulunmakla birlikte birçok sahâbeden gelen bir asla dayanması ve isnadların birbirini desteklemesi nedeniyle hadisin reddedilemeyecek bir sıhate sahip olduğu kanaatindeyiz.³⁶

¹⁶ Bazı rivayetlerde on yerine on üç yaşı geçmektedir. Misal olarak bk. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 4/256 (No: 4129); Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dâreku'nî, *Sünenü'd-Dâreku'nî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 1/ 432 (No: 891). Kaynakların büyük çoğunluğunda on yaşı geçtiğinden biz de çalışmamızda on yaşını esas aldık.

¹⁷ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 1/304 (No: 3481).

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/369 (No: 6756), 24/56 (No:15339).

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Merzûk b. Hiyâs ez-Zehrânî (Kahire: Dâru't-Tesîl, 1436/2015), “Salât”, 141 (1455-1550).

²⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, ed. Adil Muhammed (Kahire: Dâru't-Tesîl, 1436/2015), “Salât”, 25 (No: 494, 495).

²¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, ed. Heyet (Kahire: Dâru't-Tesîl, 1435), “Salât”, 187 (No: 407).

²² Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî İbn İbn Ebû'd-Dünyâ, *en-Nafaqa 'ale'l-İyâl*, thk. Fadîl b. Halef el-Hammade (Riyad: Daru Atlasi'l-Hadra, 1433/2012), 4/313 (No: 292).

²³ Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, *Müsnedü'l-Hâris = Buğyetu'l-bâhis bâhis 'an zevâ'idü Müsnedü'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezi Hidmeti's-Sünne, 1413/1992), 1/238 (No:106).

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 17/189 (9823).

²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Azami (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1424/2003), 1/496 (No: 1002).

²⁶ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Misrî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 6/397, 398.

²⁷ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 7/115 (No: 6549).

²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 4/256 (No: 4129).

²⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/243, 5/195, 5/366.

³⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 1/430, 432 (No: 887, 891).

³¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbü'rî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/389 (No: 948). Hâkim, hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir.

³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdullah et-Türkî (Kahire: Merkezü Hecr, 1432/2011), 5/585 (No: 5156).

³³ Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallad el-Fârisî er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâfî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: 1404/1983), 185-186.

³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmî'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullâh es-Sevraķî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 63.

³⁵ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynu'l-Âbidîn b. Muhammed (Riyâd: Advâ'u's-Selef, 1998), 3/470.

³⁶ Hadisin tahrîc ve değerlendirmesi daha önceki çalışmalarda ayrıntılı olarak yapıldığı için isnad ve metinle ilgili detaya girmeye gerek görülmemiştir. Misal için bk. Ertürk, “Çocuğun Dînî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlîli”, 53-79; Dayhan, “Çocuğun Namaz Eğitimi İle İlgili Bir Hadis Tahlîlinin Tahlîli”, 29-58.

2. Hadisin Fıkıh Usulü Açısından Değerlendirilmesi

Çoğunlukla çocuğun eğitimi açısından ele alınan söz konusu hadisten zaman zaman fikhî hükümler çıkarılmış ve üzerinde bazı usul tartışmaları yapılmıştır. Ancak usul tartışmalarının daha çok hadisin metninde “مروا/emredin”³⁷ ve “اضربوهم/onları dövün” şeklinde yer alan emrin delâleti ve çocuğun ehliyeti üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.³⁸ Hadisten çıkarılacak hükümler bakımından bu tartışma önemli olmakla birlikte yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Bu nedenle konu, çocuğun dinin emirlerine muhatap olabilme ehliyeti, hüküm-illet ve hüküm-makâsîd gibi fıkıh usulü ilkeleri bakımından da ele alınmalıdır. Şimdi sırasıyla konu aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir.

2.1. Çocuğun İbadet Ehliyeti Bakımından Değerlendirilmesi

Bir kişinin dinî ve hukuki yükümlülüklerle muhatap olabilmesi için vücûb (zorunluluk) ehliyetine, bu yükümlülükleri yerine getirebilmesi için ise edâ ehliyetine sahip olması gerektiği bilinen bir husustur. Bu bağlamda, namaz ibadetinin bu şartlara tabi olup olmadığı sorusu önem kazanmaktadır. Bu sorunun cevabı, özellikle Hanefî usul kitaplarında ele alınan ve çocuğun ibadet sorumluluğu ile yaptığı ibadetlerin geçerliliği üzerinden tartışılan aslî'l-vücûb, vücûbu'l-edâ (edâ zorunluluğu) ve sıhhatü'l-edâ kavramlarının incelenmesinde bulunabilir. Söz konusu tartışmalara değinildikten sonra, namaz ibadeti bakımından çocuğun sorumluluğu bu çerçevede değerlendirilecektir.

Hanefî mezhebinin önde gelen usulcülerinden olan Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1038-1039), doğumla birlikte insanın zimmetinin mükellefiyete uygun hale geldiğini belirtir. Bu sebeple Allah hakları kapsamına giren mükellefiyetlerin tamamı, sağ olarak dünyaya gelen insana vâcîp olur. “Aslî'l-vücûb” olarak adlandırılan bu durumda yetişkin ile küçük arasında bir fark yoktur. Bu görüşünü desteklemek için Debûsî, uyuyan, baygın veya akıl hastası kişilerin durumunu örnek verir. Şöyle ki; her ne kadar söz konusu durumlarda temyiz gücü ve edâ kabiliyeti bulunmasa da vücûbiyete mahal olan zimmet mevcut olduğundan böyle kimseler namaz ibadetiyle yükümlüdür. Dolayısıyla vücûbu'l-edâ da mevcuttur. Ancak hayız halinin kadınlar için namazın vücûbiyetini değil, edâsını engellemesi gibi küçüklük de mükellefiyetin aslını değil, edâsını etkileyen bir mazeret olarak kabul edilir. Çünkü çocukların bu mükellefiyetleri idrak etme ve fiilî olarak yerine getirme kabiliyetleri yoktur. Hal böyle olunca şeriatın zorluğu hafifleten genel hükümleri gereği bu mükellefiyetlerin zimmete taalluk eden esasları değil de edâ yükümlülüğü çocukta düşer. Bununla birlikte zekâtın vücûbu nisaba, namazın vücûbu vakte, haccın vücûbu Beytullah’a, orucun vücûbu Ramazan ayına ve nafakanın vücûbu ise yakınlığa bağlıdır. Bütün bu sebepler çocukta da bulunduğu o, vücûbiyet açısından bu hükümlere muhataptır.³⁹

Neticede, Allah hakları, sebep ve mahal uygunluğu dolayısıyla her yeni doğan çocuk için sabit ve vâcîptir. Bu bağlamda, vücûbiyet kişinin iradesine bağlı değildir. Nitekim sebep gerçekleştiğinde hüküm de kendiliğinden sabit olur. İsrâ sûresi'nin 13. âyetinde geçen: “Her insanın amelini boynuna yükledik.” ifadesindeki “boyun” (‘unuk) kelimesi, Debûsî'ye göre zimmet anlamına gelir. Ancak vâcîp olan hükmün yerine getirilmesi için temyiz ve edâ gücü aranır. Bu ise vücûbiyetin ötesinde bir aşamadır.⁴⁰

Söz konusu meselede Debûsî gibi düşünen âlimler; “Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından”⁴¹ hadisini sorumluluğun değil, edâ yükümlülüğünün kaldırılması olarak yorumlamışlardır. Zira hitap olmaksızın sorumluluk söz konusu olamayacağından vücûbiyetin düşmesi şeklindeki bir yorum, hadisi anlamsız kılacaktır.⁴² Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki küçüklük, Allah haklarının çocuğa vâcîp olmasına değil, söz konusu hakların edâsına engeldir.

Debûsî'nin bu görüşüne karşılık: “Sebepler, emri mucip değil, emrin hükmü olan vücûbu bilmemizi sağlayan alametlerdir.” diyen Serahsî, edâ ehliyetine sahip olan bir kişinin vücûb ehliyetine de sahip olacağını savunur ve şöyle der: “Edâ ehliyetinin bulunmadığı yerde vücûb ehliyeti de yoktur.”⁴³ Serahsî, bazı âyetlerden istidlalle bu görüşünü şöyle izah eder:

“Emir kiplerini dikkatlice inceleyen bir kişi, bu kiplerin bizim söylediğimiz anlamı taşıdığını anlar. Örneğin, şu emirler: ‘Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin.’ (el-Bakara 2/43). Namaz kılmak ve zekât vermek, bu ibadetleri

³⁷ Bazı rivayetlerde “عَلِّمُوا/öğretin” geçmektedir. bk. Tahâvî, *Şerhu Müskilü'l-âsâr*, 6/397.

³⁸ bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhu Münteke'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahbâr* (Kahire: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/348-349.

³⁹ bk. Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsrâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usulî'l-fıkh*, thk. Ali Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 417-418.

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, thk. Ebû'l Vefa el-Afgani (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2/333.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 16 (No: 4398); Tirmizî, “Hudûd”, 1 (No: 1423); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünen* (Kahire: Dâru't-Tesîl, 1433/2012), “Talâk”, 22 (No: 3458).

⁴² bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 420.

⁴³ Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 2/334.

yerine getirerek yükümlülüğü düşürmek anlamına gelir. Benzer şekilde, Allah şöyle buyurur: *'Sizden kim Ramazan ayını görürse oruç tutsun...'* (el-Bakara 2/185) ve *'Hacçı tam olarak yerine getirin...'* (el-Bakara 2/196). Oruç tutmak ve hacı tamamlamak, vâcibi edâ ederek yükümlülüğünden kurtulmayı ifade eder. Emirler ise vâcibi zorunlu kılmak için gelmiştir."⁴⁴

Yukarıdaki görüşlerden birincisine göre, Allah hakkı olan ibadetler çocuk üzerinde sabittir, ancak kolaylık ilkesi gereği bu hakların edâsı ondan talep edilmez. İkinci görüşe göre ise, bu haklar çocuk üzerinde sabit değildir, dolayısıyla edâsı da söz konusu olamaz. Neticede, bu teorik tartışmanın sonucunda her iki tarafın da küçüğün ibadetlerin edâsından sorumlu olmadığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, gayr-i mümeyyiz çocuklar namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri edâ ettiklerinde bundan, sadece onlara bu ibadetleri öğretene ebeveyn sevap kazanmış olur.

Akıl ve beden olgunluğunu tamamlamamış yani bulûğa ermemiş çocuklar için Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "Çocuklarınıza onlar yedi yaşında iken namazı emredin ..." ⁴⁵ hitabı, edânın vücûbiyetine değil, sıhhatine yani ibadetin geçerliliğine işaret eder. Zira ibadetin edâsının sahih olması bulûğla ilgili olmayıp temyiz kudretiyle alakalıdır. Nitekim hadiste namazın yedi yaşından itibaren emredilmesi de bu yaştan itibaren çocukta temyiz kudretinin bulunmasından dolayıdır.

Mümeyyiz çocuğun iman ve ibadetlerinin geçerli sayılması, bu ibadetlerin yarar sağladığı ve bu tür işlemler için velinin izin veya icazetine gerek duyulmadığı düşüncesine dayanır. Şah Veliyyullah (ö. 1176/1762), bu durumu bulûğun birinci evresi olan aklın tamamlanmasıyla açıklar.⁴⁶ Dolayısıyla namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler bakımından mükellef olmasalar da mümeyyiz çocukların, bu ibadetleri yerine getirmeleri durumunda edâları geçerli kabul edilir.⁴⁷ Söz konusu hadis de bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca namazda konuşmak ya da oruç sırasında bir şeyler yemek gibi ibadeti bozan bir fiil ile ibadetini ifsat eden çocuğun bu ibadeti iade veya kazâ etmesinin gerekli olmayışı⁴⁸, ona ibadetlerin farz olmadığını gösterir. Dolayısıyla hadisteki emir vücûbiyet için değil, çocukları ibadete alıştırmak; "dövün" emri ise ceza değil, te'dip içindir.⁴⁹

2.2. Emrin Delâleti Bakımından Değerlendirme

Çalışmanın konusunu oluşturan hadis metninde "مروا/emredin" ve "اضربوهم/onları dövün" şeklinde emir kipinde iki kelime yer almaktadır. Bu nedenle öncelikle bu iki emrin delâletini belirlemek gerekmektedir. Zira emrin delâleti, söz konusu emre binaen çıkarılacak hükmün bağlayıcılığı bakımından önem arz etmektedir. Emir, "otorite sahibinin fiilin kesin olarak yapılmasına dair talebini ifade etmek için konulan lafızdır". Emrin delâleti, bu talebin şer'î hüküm açısından zorunluluk, tercih veya başka bir anlam ifade edip etmediğini belirler. Nitekim, başka delillerle sınırlandırılmamış olan mücerred emir, genellikle vücûb ifade eder. Ancak bağlamına ve karinesine göre başka anlamlara da gelebilir. Örneğin: *"Namazı kılın, zekâtı verin ..."*⁵⁰ âyetindeki emirler vücûba delâlet ederken "Evladım besmele çek! Sağ elinle ye! Hep önünden ye!"⁵¹ hadisindeki emirler çocuğun ehliyetindeki kısıtlılık nedeniyle "tedib"e delâlet etmektedir.⁵² Ayrıca: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından"⁵³ hadisi de bu delâletin bir diğer karinesi sayılabilir.

"Çocuklarınıza (onlar) yedi yaşında iken namazı emredin..." hadisi için de aynı durum söz konusudur. Zira çoğunluğa göre çocuklar ilâhî emre muhatap olma ehliyetine sahip olmadıkları gibi söz konusu emirlerin edâsından da sorumlu değildirler. Bu durumda hadisteki "مروا/emredin" ifadesi zorunluluğa değil "teşvik ve alıştırmaya"; "اضربوهم/dövün" ifadesi ise cezaya değil, tedibe yorumlanır.

⁴⁴ Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 2/334.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 25 (No: 494, 495).

⁴⁶ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 2/668.

⁴⁷ Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 2/337.

⁴⁸ Muhammed İbn Mahmud el- Üsrûşenî, *Ahkâmü's-sığâr*, trc. İbrahim Canan (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 36.

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/94.

⁵⁰ el-Bakara 2/43.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*. (Kahire: Dâru's-Sa'b, 1987), "Etime", 2, 3 (No: 5376, 5377); Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.s.), "Eşribe", 107-109 (No: 2021, 2022). Buhârî, "Etime", 2, 3; Müslim, "Eşribe", 108.

⁵² Abdülalî Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/395.

⁵³ Ebû Dâvûd, "Hudûd", 16 (No: 4398); Tirmizî, "Hudûd", 1 (No: 1423); Nesâî, "Talak", 22 (No: 3458).

Diğer taraftan bazı usulcülere göre kim bir başkasına bir şey yapmasını emrederse ikinci kişiye bunu yapmasını emretmiş olmaz. Bu durumda “Çocuklarınıza (onlar) yedi yaşında iken namazı emredin...” hadisindeki emir, namaz kılmaları için çocuklara değil, onların velilerine yönelik bir emirdir.⁵⁴

2.3. Hükümlerin İleti ve Makâsıd Prensibi Bakımından Değerlendirme

İslâm hukukunda, hüküm ve illet arasında güçlü bir ilişki vardır. Zira bir fiilin ya da durumun şer’î hükmünün varlığı veya yokluğu illete bağlı olduğu gibi söz konusu hükümlerin değişmesi de yine hükmün gerekçesi olan illetin değişmesine bağlıdır. Bu durum fıkıh usulünde: “el-Hükümü yedûru me’a ‘illetihî vücûden ve ‘ademen (Hüküm, illeti ile birlikte var olur veya ortadan kalkar.)” prensibiyle ifade edilir. Şöyle ki; “hüküm, kendisine mahsus bir illetle sabit olduğunda, o illetin ortadan kalkmasıyla hüküm de sona erer veya değişir.”⁵⁵ Nitekim Hz. Ömer (ö. 73/693) (r.a.), müellefe-i kulûbe zekât verme hükmünün illeti bazı kişiler bakımından oluşmadığı düşüncesiyle söz konusu kişilere zekâtta pay vermemiştir. Hanefîler’in yorumuna göre hükmün illeti müslümanların güçlenmiş olmasıdır. Söz konusu illet kalktığı için hüküm de kalkmıştır.⁵⁶ Bir diğer yoruma göre ise maslahata binaen müellefe-i kulûb için konulan hüküm, maslahatın değişmesiyle ortadan kalkmıştır.⁵⁷ Bu iki görüş de aslında varlık ve yokluk bakımından hükümle illet arasındaki münasebete dayanmaktadır. Zira “hükümün konulmasından beklenen netice veya hükmün korumak istediği menfaat” olarak da tanımlanan illet, bu anlamıyla maslahatı da kapsamaktadır.⁵⁸

İnsanlara rahmet olarak gönderilen İslâm dini, onların faydasına olanı temin etmek, zararına olanları da onlardan bertaraf etmek ister. Şer’î hükümlerin temel maksatlarından biri de insanların işte bu maslahatını korumaktır. Şeriatın söz konusu maksatlarını bilmek, nasların doğru anlaşılıp isabetli yorumlanabilmesi ve yeni hükümler çıkarılabilmesi için büyük bir önem taşır. Çünkü hüküm istinbatında yalnızca lafızların anlamına bağlı kalmak, her zaman doğru ve maksada uygun sonuçlara ulaştırmayabilir. Lafız ve ifadelerin delâleti bazen birden fazla anlama açık olabilir ya da birbiriyle çelişebilir. Şeriatın maksatlarını derinlemesine bilmeyen biri, bu tür durumlarda doğru bir yoruma ulaşamayabilir. Bu gibi durumlarda, doğruyu bulabilmek, ilâhî iradeye uygun hareket edebilmek ve insanların sorunlarına çözüm üretebilmek için şeriatın maksatlarını ve dinin yüce hedeflerini bilmek gerekir.

Şari’in ulaşmak istediği maksatlar çeşitli yollarla tespit edildikten sonra, naslar da bu hedeflere uygun bir şekilde yorumlanabilir. Çünkü naslar; biri zâhirî, diğeri ise maksadî olmak üzere iki hüküm taşır. Söz konusu her iki hükümle de amel etmek mümkündür. Eğer muâmelâta dair bir nassın zâhirî hükmü, belirli bir dönemde ya da toplumda uygulanması zor veya imkânsız hale gelirse, nassın illeti tespit edilerek hükmün maksadına ulaşılır ve zâhirî hüküm yerine maksada uygun yeni bir hüküm oluşturulabilir. Bu durumda, nassın bir hükmünden diğerine geçiş yapılarak nassın sınırları dışına çıkılmamış olur. Bu yaklaşım İslâm hukukunun her zaman ve mekânda uygulanabilirliğini göstermesi bakımından ayrı bir önemi haizdir.⁵⁹ Bu durum şöyle izah edilmiştir:

“Eğer İslâm devletinin yöneticileri ve fakihler, Kur’ân hükümleri ile Sünnet naslarının uygulanmasında herhangi bir zorluk ya da imkânsızlıkla karşılaşarlarsa, daha başka bir ifade ile, nasların hükümleri ile toplumsal olaylar çelişir de zâhirî hükmün uygulaması ile dinî maksat hasıl olmazsa, o hükmün illeti bulunarak maksat ortaya konur ve bu maksada uygun yeni bir hüküm getirilmek suretiyle problem çözülür.”⁶⁰

Çocukları namaza alıştırmayı emreden hadisin illeti ve aynı zamanda maksadı, çocukları küçük yaşlardan itibaren ibadetle tanıştırmak ve disipline etmektir. Ancak, söz konusu maksadı gerçekleştirmek için bir yöntem ve araç olarak görülen “dövme” eylemi, günümüz şartlarında bırakın namaza alıştırmayı tam aksine nefrete yol açabilmektedir. Asıl maksat, “çocukların ibadete teşvik edilmesi, alıştırılması ve disipline edilmesi” ise o zaman pedagojik yaklaşımlarla bu maksadı gerçekleştirecek yeni yöntemler geliştirmek, ilgili hadisin ruhuna uygun bir yorum olacaktır. Nitekim Kâsânî (ö. 587/1191) gibi bazı fakihler de hadiste yer alan “dövün” emrinin bir cezalandırma değil, tedip maksadı taşıdığını söyleyerek⁶¹ bu duruma işaret etmişlerdir.

⁵⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Daru’n-Nefâis, 2011/1432), 2/581; “Emr”, *el-Mevsû’atü’l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûn’l-İslâmiyye, 1986/1406), 6/244; Muhibbullâh b. Abdîşekûr el-Bihârî, *Müsellemu’s-sübût* (Kahire: el-Matbaatü’l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 322.

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâi’*, 2/67; Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhu’z-zekât* (Katar: Dârü’l-Makasid, 2020), 2/609.

⁵⁶ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethü’l-kadîr* (Beyrut: Daru’l-Fikr, ts.), 2/260; Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘ale’d-dürri’l-muhtâr şerhi Tenviri’l-ebâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dârü Âlemi’l-Kütüb, 2003/1423), 3/287-288.

⁵⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *İlm-i Hilâf* (İstanbul: Dersâdet, h.1330), 1/98-99; Abdullah Kahrâman, “Hz. Ömer’in Müellefe-i Kulûb’a Zekât Konusundaki Uygulaması ve Hanefî Mezhebine Etkisi”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 3/142.

⁵⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 480.

⁵⁹ Yunus Vehbi Yavuz, “Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur’ân Hükümlerine Bir Bakış”, *Kur’ân’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu*, ed. Abdülhamit Bırışık (Bursa: KURAV Yayınları, 2005), 76.

⁶⁰ Yavuz, “Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur’ân Hükümlerine Bir Bakış”, 76.

⁶¹ Kâsânî, *Bedâi’*, 7/94.

Diğer taraftan bazen hükümlerin maksadı sabit olmakla birlikte bu maksada ulaştıran araçlar ve yöntemler, zamanın, şartların ve muhatapların durumuna göre değişiklik gösterebilir.⁶² Bu durumu “sabit hedefe, değişken araçlarla ulaşılabilir.” kaidesiyle ifade eden Karadâvî’nin (1926-2022), söz konusu kaideye dair aşağıdaki açıklaması araştırma konumuza önemli ölçüde ışık tutmaktadır:

“Sünneti anlamada hataya ve karışıklığa düşme sebeplerinden birisi de bazı insanların sünnetin gerçekleştirmeye çalıştığı sabit hedefleri ve istenilen hedeflere ulaşmada bazen ona yardım eden anlık ve çevresel vesileleri birbirine karıştırmalarıdır. Bundan dolayı onların, sanki bu etkenleri bizzat kast olunan şeylermişçesine var güçleriyle düşüncelerini bu hedefler üzerine odaklaştırdıklarını görürsün. Halbuki sünneti ve onun sırlarını anlamada derinleşen kişi, önemli olanın hedef olduğunu ve bu hedefin de sabit ve devamlı olduğunu bilir. Vesileler ise çevre ve buna tesir eden zamanın şartları, örf ve benzeri unsurların farklılığıyla değişebilir.”⁶³

Bu açıklamanın ifade ettiği duruma benzerliği dolayısıyla “namazı emredin ...” hadisindeki “dövün” ifadesinin çocuğu namaza alıştırma gayesine matuf bir vesile olduğu ve bu vesilenin zamana, çevreye göre farklılık gösterebileceği söylenebilir. Ayrıca hadiste “dövün” şeklinde bir vesilenin bizzat belirtilmiş olması, mevcut şartlara ve durumlara dair bir açıklama olup başka vesilelerin düşünülmeceği anlamına gelmeyeceği gibi söz konusu vesilelerin bağlayıcı ve kalıcı olduğunu da göstermez. Zira vesileler yalnızca araçlardır ve bu nispette değer görürler. Dolayısıyla maksada tâbi konumda olan vesileler maksadın yokluğu veya maksada ulaştıramadığı durumlarda değer görmez ve itibara alınmazlar.⁶⁴

2.4. Fıkıhın Genel İlke ve Kaideleri Bakımından Hadisin Değerlendirilmesi

Zâhirî mâna itibarıyla hadis, yedi yaşındaki çocukların namaz kılmaya alıştırılmasını ve on yaşına geldiklerinde namaz kılmamanın sonucunda fiziksel bir disiplin uygulanabileceğini veya hafif bir ikaz yapılabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda hadisin metninde yer alan “darabe/dövün” ifadesi, doğrudan şiddet veya zarar vermek anlamına gelmediği; aksine bir uyarı ve disiplin aracı olarak hafif bir ikaz anlamı taşıdığı açıktır. “Darabe” kelimesinin taşıdığı farklı anlamlara istinaden yapılacak yorumların yanı sıra İslâm hukukunun “zarar vermeme”, “kolaylaştırma”, “sevdirme ve nefret ettirmeme” gibi temel ilkeleri, söz konusu hadisi zâhir anlamının ötesinde yorumlamayı gerekli kılmaktadır. Öte yandan din, insanların hayatını zorlaştırmak için değil, kolaylaştırmak için vardır. Çocukların fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimleri göz önünde bulundurularak onların yaş ve olgunluk seviyesine uygun bir yaklaşım ve metot benimsenmelidir. Hz. Peygamberin (s.a.v.), çocuklara karşı merhametli ve şefkatli yaklaşımı, teşvik edici tutumu bu hadisin yorumunda göz önünde bulundurulmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen genel ilkelerin yanı sıra çocuğun dinî eğitiminde bir yöntem önerisi sunan ilgili hadisin, yöntemle hedef arasındaki ilişkiyi fikhî açıdan konu edinen şu iki kaide bağlamında da değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira yöntem ile hedef arasındaki ilişki, bir amaca ulaşmak için kullanılan araçların ve bu araçların hedefle ne kadar uyumlu olduğunun değerlendirilmesi bağlamında kritik öneme sahiptir. Şöyle ki; önce hedef belirlenir daha sonra söz konusu hedeflere ulaştıracak bir yöntem seçilir ve uygulanır. Örneğin, eğitimde hedef bir çocuğun belirli bir bilgi ya da davranışı kazanmasıysa, kullanılacak yöntem bu hedefi desteklemelidir. Aksi taktirde hedefle uyumlu olmayan bir yöntem, sonuçta ya hedefe ulaşılmasını zorlaştırır ya da beklenmeyen olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle metot, daima hedefin doğasına uygun olmalıdır. Uygun olmayan yöntemlerden vazgeçilir ya da değiştirilir. Şimdi bu durumu ifade eden iki kaide bağlamında konu değerlendirilecektir.

2.4.1. “أَوْسِلَ إِذَا لَمْ تُفِضْ إِلَى مَقْصُودِهَا سَقَطَ اغْتِبَارُهَا”/Hedefe Ulaştırmayan Araçlara İtibar Edilmez⁶⁵

Bu kaideye göre araçlar (vesileler) istenilen hedefi gerçekleştirme kabiliyeti ölçüsünde anlam ve değer taşır. Hedefi gerçekleştirme kabiliyetinden yoksun olan araçlar dikkate alınmaz. Bu nedenle araç;

- ✓ Hedefle uyumlu ve amaca yönelik olmalıdır.
- ✓ Hedefi gerçekleştirme potansiyeline sahip olmalıdır.
- ✓ Fıkıh ilkelerine ve ahlâkî kurallara uygun olmalıdır.

Dolayısıyla Allah’ın rızasını kazandırmayan ibadete, suyun olduğu yerde teyemmümle alınan abdeste ve adaletin yerini bulmasına engel olan yalan şahitliğe itibar edilmez.

İbadet ve hukuk alanında yöntemlerin hedefle uyumlu ve geçerli olmasının gereğini ortaya koyan bu kaideye dair fıkıh literatüründe verilen örneklerden bazıları şunlardır:

Bir kimse kible yönü konusunda şüpheye düşerse ve sorabileceği herhangi bir kimse bulamazsa araştırma yapması (taharrî) gerekir. Yapacağı araştırmada kişi çabasını ortaya koymalı ve sonucunda

⁶² bk. Recep Aslan, *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 160.

⁶³ Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2008), 323.

⁶⁴ Şâtubî, *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 2/19.

⁶⁵ Şehâbeddîn el-Karâfî, *el-Furûk bi hâşiyeti idrâru’s-şurûk ‘alâ envâ’i’l-furûk li’l-İmâm İbn Şât*, thk. Ömer Hasan el-Kıyâm (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2003/1424), 2/285.

Kâbe yönü olduğu konusunda karar kıldığı cihete yönelerek namazını kılmalıdır. Burada söz konusu olan araştırma, Kâbe'ye yönelme maksadına götüren bir vesiledir. Hanefilere göre kendi çabası ile Kâbe cihetini tayin eden kimse, bu tayininde hata etmiş olsa dahi namazın iade etmesi gerekmez. Çünkü kul, gücünün yettiği şey ile mükellef kılınmıştır. Dolayısıyla kulun çabasının sonucu hükmen iade gerektirecek bir hata olarak görülmez.⁶⁶ Ancak Şafilere göre maksat, Kâbe'nin bizzat kendisine yönelmektir. Yapılan araştırma isabetli olmadığı anlaşılırsa namazın iadesi gerekir.⁶⁷ Dolayısıyla Kâbe'nin bulunduğu cihetin tespiti için başvurulmuş vesileler, eğer Kâbe'nin konumunu bulma noktasında isabetli değilse söz konusu vesileler itibarını kaybeder. Çünkü maksada ulaştırmayan vesileye itibar edilmez.⁶⁸

Fıkıh literatüründe bu kaideyle ilgili verilen bir diğer örnek ise zinaya götüren vesilelerdir. Malum olduğu üzere zina kesin olarak yasaklanmış ve zinaya vesile olabileceği düşüncesiyle kadına dokunma fiilinin haram olup olmadığı tartışılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de mümin erkeklerle: "... Kadınlarla dokunup da su bulamazsanız temiz toprak ile teyemmüm edin ..." ⁶⁹ şeklinde yapılan uyarının şehvetle bağlantısı mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. Burada konumuzla ilgili dikkat edilmesi gereken asıl nokta, şehvetle gerçekleşen dokunma fiili zinaya götüren bir vesiledir ve maksada yani zinaya götürmesi hasebiyle haramdır. Zinaya götürmeyen dokunma yani maksada ulaştırmayan vasıfta olduklarında vesileler haram olmaktan çıkar ve kendilerine bu konuda itibar edilmez.⁷⁰

Amacı; çocuklara namazı öğretmek, sevdirmek ve onları namaza alıştırmak olan ilgili hadiste zikredilen "darabe/dövme" fiili ise bu amacı gerçekleştirmeye yönelik bir yöntemdir. Yöntemler ise amaca hizmet eden birer araçtır. Bu nedenle, kullanılan vasıta hem hedefe ulaştırmalı hem de bu süreçte hedefin değerlerini korumalıdır. Dolayısıyla çocukları namaza alıştırmak yerine onları namazdan uzaklaştırdığı sürece "dövme" eylemi yerine amaca hizmet eden başka metotlar geliştirilmelidir. Bu tutum hadisile amel etmeyi terk veya hadisin mânasına aykırı davranmak değil, tam aksine hadisin ifade ettiği mânayı işlevsel kılmaktadır.

2.4.2. "إن كل شيء يعود إلى موضوعه بالنقض باطل" / Bir Gayeyi Gerçekleştirmek İçin Teşrî' Kılınan Şey Gayenin Aksini İntâç Ediyorsa Bâtıldır

Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö. 1892-1974) Hanefi mezhebine ait hükümlerin delilleri ile ilgili yazmış olduğu *İlâû's-Sünen* adlı eserinde yer alan bu kaide⁷¹ benzer mânada olmakla birlikte farklı lafızlarla ilk dönem eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Debûsî'nin (ö. 430/1039) nakline göre Kerhî'nin (ö. 340/952) *el-Usûl* adlı risalesinde yakın bir mânada "الأصل أن الشيء يعتبر ما لم يعد على موضوعه بالنقض" ifadeleriyle yer almaktadır.⁷²

Kaidede yer alan "كل شيء" (her şey) ifadesinden kastedilenin fiili ve kavli tasarruflar olması muhtemeldir. Nitekim Muhammed Sıdkî el-Burnu, *Mevsû'atu'l-kavâidi'l-fıkhiyye* adlı kitabında İmam-ı Kerhî'nin yukarıda zikredilen kaidesini incelerken "الشيء" kelimesini bu şekilde açıklamıştır.⁷³ Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât* adlı kitabında bu kaidenin de bir parçası olan "عود الشيء على موضوعه بالنقض" maddesini "insanların menfaati için konulmuş olan bir hükmün onlara zarar verecek duruma gelmesi" şeklinde açıklamıştır. Açıklamanın devamında alışveriş ve avlanmayı örnek vererek bunların insanların menfaati için meşru kılındığını belirtmiş ve buradaki emir kiplerinin ibâhaya delâlet ettiğini söylemiştir. Şayet bu emir sığılaryla "vücûb" kastedilirse ilgili durum insanlar için faydadan çok zarar getirecektir. Dolayısıyla bu emirleri gereğini yerine getirmeyenler için vebal ve ceza gerekecektir.⁷⁴ Bu kaide ise böyle bir durumun bâtil olacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde bu kaideden teferru eden birçok örnek vardır. Bunlardan bazılarını zikretmekle yetineceğiz:

Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebusut'ta* cihadı iki kısma ayırmış ve bunlardan farz-ı kifâye olanı, müşriklerin gücünü kırmak ve dini izzetli kılmak için yapılan cihad olduğunu belirtmiş ve

⁶⁶ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-talîlî'l-Muhtâr*, thk. Mahmud Ebû Dakika (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, ts.), 1/47.

⁶⁷ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423), 1/327-328.

⁶⁸ Karâfî, *el-Furûk*, 2/285; Ziyâüddîn el-Cündî el-Mâlikî el-Mısırî, *et-Tavdîh fî Şerhi'l-Muhtasari'l-Ferî li İbni'l-Hâcib*, ed. Ahmed b. Abdülkerîm Necib (Dublin/İrlanda: Merkezu Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 2008), 1/320.

⁶⁹ en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6.

⁷⁰ Şehâbeddîn el-Karâfî, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/262.

⁷¹ Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *İlâû's-Sünen*, thk. Muhammed Takî el-Osmânî (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ânî ve'l-Ulûmî'l-İslâmîyye, 1997), 9/83.

⁷² Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.), 84.

⁷³ Muhammed Sıdkî b. Ahmed Ebû'l-Hâris el-Burnu, *Mevsû'atu'l-kavâidi'l-fıkhiyye* (Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 2003), 5/200.

⁷⁴ Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1403/1983), 158.

eğer herkes için bu kısım farz kılınsa o zaman müslümanların faydası için konulmuş olan hükmün onların zararına ve zorda kalmalarına sebep olacağını ifade etmiştir.⁷⁵ Zira bu durumda, herkesin bizzat savaşması mümkün olmayacağından savaşa katılmayanlar günaha girmiş olacaktır.

Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde zekât, öşür ve haraç gibi malî ibadetler vâcib olduktan sonra eldeki sermayenin kaybedilmesi, söz konusu vücûbiyeti düşürüp düşürmeyeceğinden bahsederken zekâtın fakirleri zenginleştirmek için gerekli kılındığı söylemiştir. Buna binaen elindeki malı vererek başkasının ihtiyacını karşılayıp onu zenginleştiren bir kimse, malını vermesi sebebiyle kendisi muhtaç duruma düşecekse mal elden çıkınca vücûbiyet son bulur. Çünkü bu durumda kişi için faydadan çok zarar söz konusu olur ve bu da bâtıldır.⁷⁶

Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Hidâye* üzerine yazmış olduğu *el-Înâye* adlı şerhinde zekâta tabi olan malların üzerine sonradan eklenen hayvanın yavru ve kâr gibi her bir mal için ayrıyeten bir havl (sene) hesabı tutulmayacağını söylemiştir. Çünkü bir sene bekleme kolaylık için tayin edilmiştir. Elde edilen her bir yavru için veya her bir kazanç için özellikle de her gün bir iş yapıp kâr elde ediliyorsa bir sene hesabı tutmak çok zordur. Kolaylık için konulmuş sene hesabı zorluk ve meşakkate dönmüş olur, dolayısıyla söz konusu şart bâtil olur yani terk edilir.⁷⁷

et-Tehânevî, kendilerine zekât verilmesi caiz olan ve olmayanları incelediği bölümde müellefe-i kulûb hakkındaki rivayeti açıklarken eğer müellefe-i kulûbe zekât verilmeye devam edilirse bu durumun artık fayda yerine zarar vereceğini ifade etmiştir. Çünkü bunlara zekât verilmesinin sebebi onlar tarafından dine yönelik yapılabilecek saldırı vb. durumlardan korunmak içindir. İslâm kuvvetlenince bu tehlikeden emin hale geldi. Bu durumda ilgili sınıfa zekât verilmesi, İslâm için zillet ve küçümsenme anlamına gelecektir.⁷⁸ Nitekim Hz. Ömer, müellefe-i kulûbe zekât gelirlerinden pay vermeyi durdurmuş ve onun bu kararı üzerinde dönemin bütün ulemâsı da ittifak etmiştir. Hz. Ömer'in bu uygulaması fıkıhta çok önemli olan şu iki prensibi ortaya koymuştur. Bunlardan biri; "bir illet-i gâiyeye mübteni olan hüküm, o illetin intifasıyla müntefi olur", diğeri ise "bir fâide-i matlûbenin istihsali için meşru olan bir hüküm, icrası halinde o fâidenin zıddını istilzam eder ise bâtil olur." kaidesidir.⁷⁹

Mehmet Seyyid (1873-1925), usûl-i fıkha dair kaleme aldığı kitabında bu kaideyi örnekleriyle izah ettikten sonra şöyle der: "Elhasıl, bu kaide hakkında hiçbir itiraz dermeyeran edilmemiştir. Çünkü bu kaide, gayet kuvvetlidir. Bütün fukahâ ve usulîyyun tarafından hüsn-ü telakki edilmiş, muttefekun aleyh bir kaide-i esasiyedir."⁸⁰

Bütün bu örneklerden anlaşıldığı üzere faydası devam ettiği ve kendisi sebebiyle herhangi bir zararın söz konusu olmadığı hükümlerde tasarruflar geçerlidir. Aksi durumda ise yani faydası ortadan kalkan ve zarara sebep olan tasarruflar da bâtıldır.⁸¹ Böylece ilgili hükmün veya tasarrufun geçersiz kılınmasıyla söz konusu zararın veya hakkın zayi olmasının önüne geçilmiş olur.⁸² Örneklere bakıldığında belli bir alanla ilgili olmayıp fıkıhın birçok alanında câri olduğu anlaşılan bu kaide, fayda elde etme maksadıyla yapılan bazı işlemlerin zaman zaman zararlı sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir.

Çocuklara namazı öğretmek, sevdirmek ve onları namaza alıştırmak için vârid olan hadisteki "dövün" ifadesi de yukarıda bahsedildiği üzere bu maksatlara ulaştırmak için konulmuş bir yöntemdir. Ancak bu doğrultuda yapılacak tasarruflar, çocuğu namaza alıştırmak yerine onu namazdan uzaklaştıran, nefret ettiren ve hatta hayatının ilerleyen aşamalarında namazla arasına mesafe koyan kötü bir hatırıya dönüşebilir. Bu durumda namaz kılmayı sağlama gayesine matuf olarak öngörülen "dövme", günümüzde bu gayeyi sağlamayıp tersini intâc ediyorsa o zaman bu mutlak bir yöntem değildir. İtibara alınması, amacı gerçekleştirme kabiliyeti ile sınırlıdır ve olumlu neticeler verdiği sürece kendisine başvurulabilecek bir yöntem olarak görülmelidir.

Diğer taraftan "teşrî'-i ahkâmdan maksûd olan hikmet ve maslahât cinslerde nazar-ı i'tibâra alınır, fertlerde nazar-ı i'tibâra alınmaz." kaidesi de göz ardı edilmemelidir. Zira bir fiilin hikmet-i teşrî' ve

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dârul-Marife, 1414/1993), 10/3.

⁷⁶ Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûl'l-Pezdevî* (İstanbul: Şirketi's-Sahafeti'l-Osmaniyye, 1308), 1/211.

⁷⁷ Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye bi hâmişi Fethi'l-kadîr el-Halebî* (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1389), 2/196.

⁷⁸ et-Tehânevî, *İldü's-Sünen*, 9/83-84.

⁷⁹ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh: Medhal*, haz. Selçuk Camcı (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 24, 538-542; Benzer örnekler için ayrıca bk. el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/122; Husâmuddin Hüseyin b. Alî es-Signâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Ahmed el-Hakkânî el-Afgânî el-Mevlevî (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2023); Osmân b. Alî b. Mehcen el-Bârîi Fahrüddîn el-Haneff ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dakâik ve hâşiyeti's-Şelebî* (Kahire: el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1314), 5/268; Nasi Aslan, "Hikmet Ekseninde Nasların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları", *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*, Haz. Fikret Karaman (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 107-108.

⁸⁰ Seyyid, *Usûl-i Fıkıh*, 537.

⁸¹ Burnu, *Mevsû'atu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 5/200.

⁸² Burnu, *Mevsû'atu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 1/523.

sağlayacağı maslahat, söz konusu fiil uygulandığında her birey üzerinde tam anlamıyla gerçekleşmeyebilir ve bu da şart değildir. Bir grup insan üzerinde etkili olması yeterlidir. Örneğin, ceza vermenin amacı, suçluyu caydırmak ve ıslah etmektir. Bir de başkalarının bundan ibret almasını sağlamaktır. Ancak, işledikleri suçlar nedeniyle cezalandırılan birçok suçlunun bundan pişmanlık duymadığı görülmektedir. Benzer suçların başkaları tarafından işlenmeye devam etmesi de bu cezaları gördükleri halde ibret almayanların olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda her ne kadar bazı insanlar ders almaya da başkaları bundan etkilenecek suç işlemekten sakınabilir. Dolayısıyla hedeflenen hikmet ve fayda az ya da çok bir şekilde gerçekleşmiş olur.⁸³ Çocukların dövülmesi meselesine de bu açıdan bakıldığında her ne kadar çocuklar üzerinde aksine bir tesir gösterse de yine aynı hikmete binaen namaz kılmaları için bazı çocuklara fiziksel bir disiplin uygulanabilir. Ancak namaz kılmalarını sağlamak için uygulanacak fiziksel disiplinin beklenen faydayı sağlayacağına dair bir kesinlik olmalı veya husulüne dair zannî bir kanaat oluşmalıdır. Ancak beklenen neticenin gerçekleşmeyeceği kesin olarak biliniyorsa söz konusu fiil mutlaka terkedilmelidir.⁸⁴

Sonuç

Çocuğun namaza alıştırılmasını konu edinen bir hadisi, fıkıh usulü perspektifinden değerlendiren bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Söz konusu hadis, sahih rivayetlerle kaynaklarda yer almakta ve eğitim metodu bakımından bir tavsiye niteliği taşımaktadır.

2. Çocuğun dövülmesiyle ilgili hadis, fıkıh kaynaklarında hadisin sıhhati veya amel edilebilirliği bakımından değil, uygulama biçimi yani dövmenin zamanı, şekli ve miktarı yönünden ele alınmıştır. Çocuğun on yaşından önce dövülemeyeceği, dövmenin şiddet içermemesi gerektiği, dövmenin bir ceza değil, aksine çocuğu namaza alıştırmak için bir terbiye metodu olduğu üzerinde ittifak edilmiştir.

3. Çocukların, ibadet ehliyeti akıl balığ olma şartına bağlı olmasına rağmen bulûğ öncesi dönemde eğitim ve alışkanlık kazandırma gibi pedagojik adımların atılmasının dinî açıdan teşvik edildiği görülmüştür.

4. Hadiste geçen “مروا/emredin” ifadesi zorunluluğa değil nedbe yani “teşvik ve alıştırmaya” delâlet eder. Fıkıh kaynaklarında “dövme” dışında başka bir anlam verildiğine rastlamadığımız “أضربوهم” ifadesi ise cezaya değil tedibe yorumlanır.

5. İbadetin edâsının sahih olması bulûğla ilgili olmayıp temyiz kudretiyle alakalıdır. Bu sebeple Peygamberimizin hitabı, namazın edâsının vücûbiyetine değil, edâsının sıhhatine yani ibadetin geçerliliğine işaret eder.

6. Hadisteki emrin asıl hedefi namaza alıştırmaktır ve bu hedef sabittir. “Dövün” ifadesi ise vesiledir ve vesileler zaman, bölge ve örf faktörlerine bağlı olarak değişebilir. Naslarda belirtilen vesilelerin gerektiğinde terkedilmesi nassa aykırı amel etmek değil, tam aksine nassın ruhuna uygun hareket etmek olur. Hz. Ömer’in müellefe-i kulûbe dair uygulaması bu düşüncüyü destekleyen en önemli argüman olarak görülmüş ve söz konusu hadis de aynı bağlamda değerlendirilmiştir.

7. İslâm’ın genel hedefleri doğrultusunda, ibadetlere alıştırmada kullanılan araçlar ve yöntemler, ana gayeye hizmet etmelidir. Bu nedenle uygulanacak fiziksel bir disiplin, namaza alıştırmak yerine çocuğu namazdan uzaklaştırıyorsa derhal terk edilir ve pedagojik yaklaşımlarla asıl hedefe ulaştıracak yeni yöntemlere başvurulur. Bu hususta, kolaylaştırmak için konulan bazı hükümlerin uygulamada tam tersi sonuç doğurması nedeniyle terkedileceğine dair klasik fıkıh kaynaklarında yer alan örnekler yol gösterici olmuştur.

8. Bu çalışmayla, fikhî ahkâma dair nasları zâhir anlamlarının yanı sıra şeriatın temel maksatları ve fikhın genel ilkeleri doğrultusunda yorumlamanın, söz konusu naslarda asıl kastedilenin ortaya çıkarılmasında ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya konulmuştur.

9. Nasların yorumunda illet-hüküm ve makâsıd-hüküm ilişkisinin dikkate alınması hem nasların anlam sahasını genişletmekte hem de nasların uygulanabilme kabiliyetini artırmaktadır.

10. Namaza alıştırma dönemine işaret eden hadis, ibadet alışkanlığının bir anda oluşmayacağını, aksine bu sürecin aşama aşama ilerlemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Fıkıh ve hadis alanlarındaki akademisyenler tarafından gerçekleştirilen bu araştırmanın, çok yönlü çıkarımlara açık olan ilgili hadis üzerine; fıkıh, hadis, eğitim ve felsefe gibi farklı disiplinlerden araştırmacının katılımıyla yürütülecek ortak bir çalışmaya zemin hazırlaması ümit edilmektedir.

⁸³ Seyyid, *Usûl-i Fıkıh*, 530.

⁸⁴ Seyyid, *Usûl-i Fıkıh*, 532-533.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akyüz, Ali. "Çocuk ve Namaz". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2002), 83-88.
- Aslan, Nasi. "Hikmet Ekseninde Nasların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları". *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*. haz. Fikret Karaman. 99-113. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Aslan, Recep. *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Ay, Mehmet Emin. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Bâbertî, Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye bi hâmişi Fethi'l-kadîr el-Halebî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1389.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah et-Türkî. 22 Cilt. Kahire: Merkezü Hecr, 1432/2011.
- Bezzâr, Ahmed b. Amr el-İtki. *el-Bahru'z-zehhâr*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988/2009.
- Bihârî, Muhibbullâh b. Abdışşekûr. *Müsellemü's-sübût*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1987.
- Buhârî, Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketi's-Sahafeti'l-Osmaniyye, 1308/1891.
- Burnu, Muhammed Sıdkî b. Ahmed Ebu'l-Hâris. *Mevsû'atu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*. 12 Cilt. Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 1423/2003.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. nşr. Abdusselâm Muhammed Ali. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cündî, Ziyâüddîn el-Mâlikî el-Mısırî. *et-Tavdîh fî şerhi'l-Muhtasari'l-Fer'î li İbni'l-Hâcib*. ed. Ahmed b. Abdilkerîm Necib. 8 Cilt. Dublin/İrlanda: Merkezi Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 1428/2008.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman et-Temimi. *es-Sünen*. thk. Merzûk b. Hiyâs ez-Zehrânî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Tesîl, 1436/2015.
- Dayhan, Ahmet Tahir, "Çocuğun Namaz Eğitimi İle İlgili Bir Hadis Tahlîlinin Tahlîli". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/2 (Ekim 2003), 29-58.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fî usulî'l-fıkh*. thk. Ali Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Te'sîsü'n-nazar*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. trc. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani. *es-Sünen*. ed. Adil Muhammed. 7 Cilt. Kahire: Dâru't-Tesîl, 1436/2015.
- "Emr". *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*. 6/242-246. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1986/1406.
- Ertürk, Mustafa. "Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlîli", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Eylül 2002), 53-79.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 2 Cilt. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2011/1432.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". *KADEM: Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 39-60.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hâris b. Ebî Usâme, Ebu Muhammed. *Müsnedü'l-Hâris = Buğyetu'l- bâhis an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî. 2 Cilt. Medine: Merkezi Hıdmeti's-Sünne, 1413/1992.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sevraķî - İbrâhîm Hâmdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hatib, Huzeyfe Şerif. "Dirâse terbeviyye hadîsiyye li-hadîsi'r-Resûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem (mürû ebnâ'eküm bi's-salâti li-seb'i sinîn) fî itâri 'ilmi ebhâsi'd-dimâğ", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (25 Aralık 2016), 90-122.

- İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî. *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebsâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 13 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1409.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kureşî. *en-Nafaqa 'ale'l-İyâl*. thk. Fadıl b. Halef el-Hammade. 8 Cilt. Riyad: Dâru Atlas el-Hadra, 1433/2012.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak. *Sahîhu İbni Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-Azami. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn Sahnûn, Ebû Abdillâh Muhammed. *Âdâbü'l-mu'allimîn*, nşr. Muhammed el-Arûsî. Tunus: Dâru'l-Kütübî's-Şarkıyye, 1972/1392.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhu Fethü'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- İzmirlî, İsmail Hakkı. *İlm-i Hilâf*. 2 Cilt. İstanbul: Dersaâdet, 1330/1912.
- Kahraman, Abdullah. "Hz. Ömer'in Müellefe-i Kulûb'a Zekât Konusundaki Uygulaması ve Hanefî Mezhebine Etkisi". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 3/135-144. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Karadâvî, Yusuf. *Fıkhu'z-zekât*. 2 Cilt. Katar: Dâru'l-Makâsıd, 2020.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Hanîfî Akın. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2008.
- Karâfî, Şehâbeddîn. *el-Furûk bi hâşiyeti idrârû's-şurûk 'alâ envâ'i'l-furûk li'l-İmâm İbn Şât*. thk. Ömer Hasan el-Kıyâm. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2003/1424.
- Karâfî, Şehâbeddîn. *ez-Zahîre*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd b. Ahmed, *Bedâ'ü's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Koç, Ahmet. "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Nisan 2008), 145-176.
- Lebabî, İbrahim Abdülvehhâb. *el-'Ukûbetü't-te'dîbiyyetü li't-tıfıl*. Dımaşk: Darü Tayyibe, 2010/1332.
- Leknevî, Abdülali Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî. *Fevâtihü'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-talîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. thk. Mahmud Ebû Dakika. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibin*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünen*. nşr. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Tesîl, 1433/2012.
- Râmezhurmuzî, Ebu Muhammed Hasan b. Abdurrahman el-Farisi. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accac el-Hatib. Beyrut, 1404/1983.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *Usulü's-Serahsî*. thk. Ebû'l Vefa el-Afgani. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Seyyid, Mehmed. *Usûl-i Fıkıh: Medhal*. haz. Selçuk Camcı. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Sıgnâkî, Husâmuiddin Hüseyin b. Alî. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Ahmed el-Hakkânî el-Afgânî el-Mevlevî. 11 Cilt. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2023.
- Şâtubî. *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*. çev. Mehmed Erdoğan. 4. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahbâr*. 8 Cilt. Kahire: Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 cilt. Kahire: Daru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Mısırfî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî. *İ'lâü's-Sünen*. thk. Muhammed Takî el-Osmânî. 22 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ânî ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. ed. Heyet. Kahire: Daru't-Tesil, 1435.
- Üsrüşenî, Muhammed İbn Mahmud. *Ahkâmu's-sığâr*. trc. İbrahim Canan. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur'ân Hükümlerine Bir Bakış". *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu*. ed. Abdülhamit Birişik. 64-77. Bursa: KURAV Yayınları, 2005).

- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynül-Abidin b. Muhammed. Riyâd: Advâu's-Selef, 1998.
- Zeylaî, Osmân b. Alî b. Mehcen el-Bârîî Fahrüddîn el-Haneî. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve hâşiyeti's-Şelebî*. 6 Cilt. Kahire: el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1314.